

SAYOHATNOMALAR TREVEL JURNALISTIKANING ILK KO'RINISHI SIFATIDA

Niyozmetov Bunyodbek Qadamboy o'g'li
O'zbekiston jurnalistika va
Ommaviy kommunikatsiyalar universiteti magistranti

Annotatsiya. Travel jurnalistika jahonda ro'y berayotgan barcha jarayonlarda, yangi tendensiyalarni to'la-to'kis qamrab olishining imkoni yo'q, albatta. Lekin ayni vaqtda milliy o'ziga xosliklarini milliy o'ziga xosliklarini milliy manfaatlarga putur yetkazmagan holda ko'rib chiqish axborot jamiyati sari intilish jarayonida asqotadigan birmuncha samarali bo'lgan natijalarni belgilab olish bugungi jurnalistikamiz uchun zaruriy ishlab chiqarishdandir. Globallashuv va hozirgi turmush jarayonining keskin sur'ati, ilmiy-texnika taraqqiyoti, yangi axborot texnologiyalari hayotimizni, umuman jamiyatni jadal ravshan o'zgartirmoqda. Bunday sharoitda kishilik jamiyatining travel jurnalistlar oldiga qo'yadigan talablari ham o'zgarmoqda. Global axborotiy makonda esa travel jurnalistlar ham siyosatchi, ham davlat arbobi, ham millat himoyachisi va xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rnatuvchi ko'priq sifatida faoliyat yuritmoq'i joiz.

Kalit so'zlar: Trevel jurnalistika, sayohatnoma, mif, sayyoh, yo'l ocherki.

Insonning tabiiy ehtiyojlari qatorida ma'naviy ehtiyoji ham doimo yonma-yon turadi. Ovqat yeyish, kiyim kiyish, uxlash, umuman harakat qilish qanchalik muhim bo'lsa, shu jarayonda insonning o'zini o'rab turgan olamni bilishga qiziqish ham ortib boraveradi. So'nggi paytlarda odamlarning sayohatga bo'lgan ehtiyoji ortdi. Bunga birinchi sabab, kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanganligidir. Ilgari odamlar boshqa shaharlar, mamlakatlar, diyorlar haqida faqat kitoblardan o'qigan bo'lsa, XX asrga kelib kinomotogarfiya tufayli tabiat tasvirlari, chiroyli joylar haqida tasavvurga ega bo'ldilar, televideniyeining yaratilishi esa boshqa yurtlar haqida vizual axborotlar auditoriya xabardorligining ortishiga sabab bo'ldi. Butunjahon o'rgimchak to'ri – Internetning paydo bo'lishi orqali odamlar o'zlari borgan joylari haqida axborot bera boshladilar. Boshqa tomondan buning ijtimoiy-siyosiy sabablari ham bor edi. O'zbekiston mustaqil davlat bo'lgandan keyin, qator davlatlar bilan diplomatik aloqalarni yo'lga qo'yib, to'g'ridan-to'g'ri istagan mamlakati bilan turli sohalarda o'zaro hamkorlik munosabatlarini amalga oshirish imkoniyatini qo'lga kiritdi. Ta'kidlash joizki, sayyohlik mamlakat iqtisodiyotini rivolantirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Odamlar uzoq-yaqin o'lkalarni, unda yashayotgan xalqlarni, ularning turmush tarzini, nima bilan shug'ullanishlarini bilgisi, boshqa yerlarda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni kimningdir ko'zi bilan bo'lsa-da "ko'rgisi" kelgani tufayli bu janrga ehtiyoj tug'ilgan.

Sayohatnomaning (yo'l ocherki) asosiy xususiyati - safar davomida muallif ko'rgan voqealarini, uchrashgan odamlari bilan qilgan suhbatlarini, turli shahar, qishloq, mamlakatlardan olgan taassurotlarini ma'lum tizimga solib, muayyan nuqtai nazardan yoritishdir. Shundan kelib chiqib, yo'l ocherkning yana bir muhim xususiyati ko'zga tashlanadiki, u ham bo'lsa yo'l ocherkning ma'rifiy xarakterga ega ekanligidir.

Dastlab shaxsiy mayl, istak tufayli safarga chiqish keyinchalik atrofni, olamni bilishga qiziqish, aniq maqsad bilan almashdi, hozirga kelib u butun bir mamlakat qiyofasini aks ettiradigan soha, yo'nalishga aylandi. Davlatlarning tashkil topishi va shaharlarning taraqqiyotiga qarab odamlar yangi hududlarni bosib olish yoki tinch yo'l bilan, ya'ni u yerga oldindan ayg'oqchilarni – ko'pincha buning uchun savdogar, dengizchi va shunchaki joyini o'zgartirishni xohlagan sayohatchilarni yuborishgan. "Sayohat" davomida milliy o'zligini anglab yetganlar, "begona"dan "o'zi"ni farqlay boshlaganlar. Sayohatda esa nafaqat yangi makonlar kashf etiladi, balki yo'lovchi ko'rgan-kechirganlari, taassurotlarini kimgadir aytadi, safar davomida chekkan mashaqqatlarini kim bilandir bo'lishgisi keladi.

Yo'l ocherk (safarnoma) dastlab sayohatnoma – ommabop adabiy janrlari ta'sirida paydo bo'ldi va shakllandi. Adabiyotshunos va madaniyatshunos U.A. Stetsenko o'zining "Safarda yozilgan tarix" nomli tadqiqotida ta'kidlaganidek: "Barcha mif, afsona va xalq og'zaki ijodi namunalari asosida safar mavzusi yotadi". Ana shu muayyan manzilga qilingan safar yo'l ocherki (safarnoma)ning boshqa ocherk turlaridan farqlab turuvchi asosiy xususiyati hisoblanadi.

Qadimgi misr qo'lyozmalarining guvohlik berishicha, "Halokatga uchragan kema haqidagi ertagi"¹ sayohatnomaning dastlabki namunalaridan biri hisoblanib, unda sayohatga chiqqan qahramonlarning "o'zi" va "begona" olam o'rtasidagi qarama-qarshiliklari batafsil hikoya qilinadi. Mazkur asar qadimda qator sayyohlarning yozilajak asarlariga asosiy manba bo'lib xixmat qilgan. Tabiiyki, safar bilan bog'liq rang-barang sarguzashtlar, ko'z ko'rib, quloq eshitmagan voqealar, turli xavf-xatarlar, qiyinchiliklar, dushmanga qarshi kurashlar haqida xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan afsonalar, rivoyatlar qiziqarliligi, sarguzashtga boydigi bilan hamisha o'quvchilarni o'ziga jalb etgan. Bunday mazmundagi sayohanomalar adabiy janr sifatida, ayniqsa antik davrda keng tarkalgan. Ularning eng mashhurlariga misol tariqasida "Odissey" va "Iliada" afsonalarini keltirish mumkin. Umuman, badiiy-publitsistika bo'yicha tadqiqot olib borgan mutaxassislarning fikricha, aslida barcha sayyohatnomalar (yo'l ocherklari) Homerdan boshlangan, ya'ni muallif ishtirokidagi badiiy-hujjatlilik va to'qima yo'l ocherklari, xatlar, esselar, yo'l lavhalari va b.qalarni keltirish mumkin. Amerikalik madaniyatshunos olim Mak Kennen o'zining "Sayyoh. Bo'sh vaqtni o'tkazishning yangi nazariyasi" nomli kitobida sayohatning asosiy maqsadi – " boshqa makon

¹ McQuail D. Mass Communication theory. London: Sage Publicatios, 1996. P. 65. Цит. по: Зернецкая О.В. Новостийные медиа в политическом дискурсе // Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 2./ Сост. и общ. ред. И.Ф.Ухвановой-Шмыговой..Минск, 2000. С.137.

va zamon, begona yurt, tarix, madaniyatdan o'z-o'zini izlash va o'zligini anglash"², deb aytgan edi. Demak, bu yo'l ocherkining ham asosiy maqsadi hisoblanadi.

Ta'kidlash joizki, ocherk turarli ichida yo'l ocherki o'ziga xos mavqega ega bo'lib, u publitsistikaning eng qadimiy janrlaridan hisoblanadi. Sayohatnomalar(yo'l ocherki)ning X-XI asrlarda paydo bo'lgan namunalaridan badaxshonlik Nosir Xusravning fors tilida yozilgan "Sayohatnoma"si, arab sayyohi Ibn Batutaning ko'rgan-kechirganlari tasvirini mana shu janrga mansubdir. O'zbek tilida yo'l ocherkining talaygina unsurlarini Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida uchratish mumkin. Adabiyotning janri hisoblangan she'riy sayohatnomalarga Muqimiyning "Sayohatnoma"si singari asarlar yorqin misol bo'la oladi. Rus sayohatnomalari (yo'l ocherki)ning rivojiga N.Novikov, A.Bestujev, A. Pushkin, Goncharov, A.Chexov kabi yozuvchi va publitsistlar hissa qo'shganlar. Xususan, A.Pushkinning "Arzrumga sayohat", A.Chexovning "Sibir bo'ylab", "Saxalin oroli", Goncharovning "Pallada" kabi yo'l ocherklari mashhurdir. Demokratik ruhdagi rus yozuvchilarining yo'l ocherkiga xos xususiyatlardan biri ularning yozganlarida voqea-hodisalarga g'oyaviy jihatdan munosabat bildirish yetakchilik qilgan. Shunchaki ko'rgan, eshitgan narsasini g'oyaviy maqsadsiz qayd qilishni, ya'ni ijtimoiy hayotni munosabatsiz tasvirlashni behuda mashg'ulot deb sanaganlar. Rus demokrat yozuvchisi Gersening "Janob Vedrinning yo'l bitiklari» ("Путевые записки г. Вёдрина") felyetonida bunday ocherklar ustidan kulingan. Demak, ular muallifning dunyoqarashi, nuqtai nazari yo'l ocherkiga meteriallarini tanlashda asosiy mezon deya hisoblaganlar.

Tabiiyki, yaxshi yo'l ocherki muallifning safar davomida ko'rgan voqealarining shunchaki bayoni berilmaydi. Qolaversa, jurnalistning o'zi ham hamma ko'rganini nashrga berishni o'ziga ep ko'ravermaydi. Ocherknavis eng muhim va eng qiziqarli voqealarni saralab olishi, buning uchun ijodiy safar davomida aytmqochi bo'lgan asosiy fikrni, g'oyani va uni yoritishdan ko'zlangan asosiy maqsad bilishi zarur. Asosiy g'oya yoki muallif aytmqochi bo'lgan fikr balki safarga borishdan oldin, safar davomida yoki keyin paydo bo'lishi mumkin. Unga jurnalistning shaxsiy kuzatuvlari, olingan yana yangi axborot, ma'lumotlar orqali gazeta, jurnal, radio va televideniye ko'rganlari haqida yangi tasavvur bo'ladi. XX asrning boshlarida o'zbek milliy matbuoti paydo bo'lgach, unda chop qilingan sayohatnomalar (yo'l ocherki)ning g'oyaviy maqsadi, mazmun-mundariyasi ham tamoman o'zgardi. Odatda, bunday ocherklarning "vujudi"ga mustabidlik kishani solingan mahalliy aholining erki, mustaqilligi uchun kurash, uni baxtli hayotga erishtirish g'oyasi singdirilgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning 1914-1915-yillari "Oyina" jurnalida chop etilgan "Sayohat xotiralari" yo'l ocherkida taraqqiyparvar (jadidlar)ning ilgari surgan g'oyalari o'z aksini topgan. Eng avvalo, qaysi mamlakat yoki shahar haqida so'z yuritsa, u yerdagi maktab-madrasalar, madaniyat va matbuot to'g'risida ma'lumot beradi, mulohazasini bildiradi. Bu jadidlarning o'z davrida tamadduniyatning ushbu unsurlarini ijtimoiy

² Mac Cannen D. Tourist. A new theory of leisure class. - N.Y., 1976. - 217 p.

taraqqiyotning asosiy belgilaridan biri sifatida qabul qilganini ko'rsatadi. Muallif turkmanlar yashaydigan cho'llardan o'tib borarkan, ularning turmush tarziga e'tibor qaratadi: "Yo'l ustidagi turkmanlarni boshindagi(uzunligi uch yarim qarish, eni ikki qarishdan ziyoda) telpagidan boshqa ko'rgu yeri yo'q, faqat hanuz belidagi aksariyat ila xanjari bordur. Ammo alar xanjar o'rnig'a qalam tutish zamoni kelganini bilmaydurlar. Ko'z oldidagi madaniyat asari bo'lgan shahar va otash arobadan ibrat olmaydurlar".³

Hajga borayotgan rus, musulmon, yahudiy hojilarining ahvolini qiyoslarkan, muallif yozadi: "Yahudiy hojilarning ahvoli rus hojilaridan yaxshi va ammo bizning musulmon hojilarining ahvoli og'irdur. Til bilmaslik, pulsiz hajg'a qasd qilmoq va pulliklarning xaysu chirkinligi(xasisligu iflosligi) yana mashaqqatini ziyoda etar".

Shu tariqa, Mahmudxo'ja Behbudiy zamonaviy ko'rinishdagi yo'l ocherki (sayohatnomasi)ni yaratdi. Unda muallifning pozitsiyasi, nuqtai nazari yorqin aks etishi bilan birga, realistik (haqqoniy) tasvir ustuvorlik qiladi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, Travel jurnalistika (sayohatnoma yoki yo'l ocherki) - safar davomida muallif ko'rgan voqealarni, uchrashgan odamlar bilan qilgan suhbatlarni, turli shahar, qishloq, mamlakatlardan olgan taassurotlarini ma'lum tizimga solib, muayyan nuqtai nazardan yoritishdir; O'zbek matbuotida sayohatnomlar dastlab "Turkiston vilotining gazetisi"da paydo bo'ldi; Qadimgi Misr qo'lyozmalarining guvohlik berishicha, "Halokatga uchragan kema" haqidagi ertagi sayohatnomaning dastlabki namunalaridan biri bo'lib, unda sayohatga chiqqan qahramonlarning "o'zi" va "begona" olam o'rtasidan qarama qarshiliklarni batafsil hikoya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. McQuail D. Mass Communication theory. London: Sage Publicatios, 1996. P. 65. Цит. по: Зернецкая О.В. Новостийные медиа в политическом дискурсе // Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов
2. Introduction to Journalism Student Activities Book, by Dianne Smith, MJE, 2010.
3. Behbudiy. Tanlangan asarlar. T.1997.
4. Abdulla Avloniy. Afg'on sayohati. Kundaliklar."Sharq yulduzi", -T.1990. №7

³Behbudiy M. Sayohat xotiralari // Oina. 1914. 34-son. - B. 812